

După cum se va vedea, această idee, ca și altele din această paralelă, vor fi reluate de Hasdeu și în scrierea mai cuprinzătoare despre Skovoroda. Elementele de cunoaștere nu trebuie să izvorască din speculații teoretice, ci de pe urma experienței. Fără acest lucru, viața și învățătura filozofului nu prezintă importanță cuvenită și nici țeluri. Pentru a putea stabili valoarea intelectuală a gânditorului ucrainean trebuie mai întâi determinată aria și profunzimea cunoștințelor lui. Altfel, nu ne putem rosti, nu putem face aprecieri nepărtinitoare. «Căci birfelile nu sînt aprecieri», adaugă Hasdeu. Aluzia se referă la cei care au combătut părerea lui despre Skovoroda, printre care, după cum am văzut, și Orest Eveckij. Căci el, Hasdeu, a fost primul care a căutat să reconstituie pe vestitul Skovoroda, căruia societatea nu i-a acordat importanța cuvenită, din cauza lipsei de înțelegere a contemporanilor din clasele de sus. Preocupenților săi el le opune un citat din Pliniu, în care autorul latin vorbește despre unitatea indefinită a naturii¹: «Ceea ce afirmă Pliniu despre natură — adaugă Hasdeu — același lucru repet și eu despre Skovoroda, pentru că viața fiecărui gânditor e în desfășurarea ei unitară, ca și natura». Continuînd a răspunde celor care pînă atunci dăduseră o altă interpretare operei lui Skovoroda, Hasdeu ține să precizeze că «învățătura acestuia n-are un caracter rapsodic», ci e încorporată într-un sistem cu totul armonios. De aceea, el e hotărît să-l numească pe Skovoroda un Socrate al Ucrainei, iar nu un Diogene cinic, cum l-au numit alții.

Hasdeu recunoaște că apropierea de Socrate e îndrăzneță și de aceea, în partea a doua a articolului său, dezvoltă această paralelă, scoțind în relief câteva puncte comune din viața și opera acestor doi filozofi, atît de depărtați în timp și spațiu. Și unul și altul au simțit chemarea de a deveni dascăli ai popoarelor lor, spunea Hasdeu. Ascultînd de glasul acestei chemări, amîndoi au devenit dascăli populari în adevărata accepție a cuvîntului. Ceea ce la Socrate e *Demonion*, la Skovoroda e *Minerva*². Viața amîndurora s-a plămădit din aceleași elemente: *entuziasm* și *ironie*. Atît la unul, cît și la celălalt, entuziasmul era elementul pozitiv al vieții, iar ironia exprima latura negativă. Socrate tălmăcea poporului grec natura umană după sensul lucrurilor înconjurătoare, iar Skovoroda explica semenilor săi același text al naturii, însă pornind de la inspirație. De asemenea, pentru amîndoi temeiul și condiția oricărei învățături era cunoașterea de sine. Pe această linie, Hasdeu dezvoltă îndeosebi asemănările dintre concepțiile acestor doi gânditori în procesul cunoașterii. Deși documentată cu citate din manuscrisele lui Skovoroda, pe care Hasdeu le-a aflat la diferite persoane din Harkov, totuși expunerea lui e greoaie și străbătută de idei uneori destul de incoerente. Reținem însă ultima precizare făcută despre Skovoroda, pentru semnificația ei socială: ca și Socrate, care se mîndrea cu numele de a fi un dascăl popular, Skovoroda spunea despre doctrina lui că e o «țesătură și împletitură populară», iar el «un prieten al țăranilor». El nu făcea parte «din numărul multor învățați semeți și înfumurați, care nu doresc să stea de vorbă cu frații-mujiei».

Cu prilejul acestei scurte paralele, Hasdeu ne dă și câteva informații în legătură cu soarta scrierilor lui Skovoroda. El afirmă că filozoful ucrainean a scris «în spiritul poporului» trei lucrări separate: 1) *Narchiz*, convorbiri, 2) *Para-*

¹ «Naturae vis atque majestatis in omnibus momentis fide caret, si quis modo partes ejus ac non totam complectitur animo».

² Lui Skovoroda îi plăcea deseori să-și dea nume din mitologie și Biblie: *Minerva*, *Înger*, *Apostol*, *Prooroc*, *Spirit* ș.a.